

ТЕМА 10. КУЛЬТУРА СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ, СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ. АНТИЧНА КУЛЬТУРА.

План

- 1. Культури стародавнього Сходу.**
- 2. Грецька культура: крито-мікенський, гомерівський, архаїчний, класичний та елліністичний періоди її розвитку.**
- 3. Культура Давнього Риму: етруски, царський, республіканський, імператорський періоди.**

Історія культури стародавніх суспільств – в першу чергу історія двох світів, двох шляхів, що були пройдені людством і змалювали його сучасне обличчя. Межа між найдавнішими цивілізаціями Сходу та античним світом Греції та Риму – це межа між західним та східним типом мислення.

Традиційне суспільство характеризується відсутністю історичного динамізму. Воно відтворює наявні економічні, соціально-політичні та ідеологічні відносини. В основі його духовної культури – міфологія та релігія. Складна і непорушна соціальна стратифікація залишає мало можливостей для зміни статусу, успішної кар'єри (за виключенням Китаю). Людині східного типу мислення властиві споглядальне ставлення до світу, домінація образного мислення (притчевість), символічність у мистецтві.

Античний світ, навпаки, відкритий новаторству. Світогляд античної людини – це активне, спрямоване на пізнання і перетворення, ставлення до світу, домінація логіки та раціональність у мистецтві. Відкритість дозволяє використовувати не лише власні досягнення, але й запозичені, творчо їх переробляти. Динамізм античного суспільства був успадкований Європою, став базою для стрімкої зміни суспільних формацій, технічного і культурного прогресу, ліг в основу західного типу мислення.

1. Культури стародавнього Сходу.

Месопотамія. У IV тис. до н.е. у південній частині долини Тигру і Євфрату поява шумерської цивілізації розпочала цивілізаційну історію людства. Регіон вирізнявся різкими сезонними змінами температури та руйнівними повенями. Опанувати ці умови шумерам вдалося завдяки

іригаційному землеробству. Цей тип господарювання вимагав складної системи організації праці, яка з часом створила суспільство із жорсткою соціальною стратифікацією, громіздким бюрократичним апаратом.

У III тис. до н.е. утворювалися перші міста-держави – Ур, Урук, Кіш, Ларса, Лагаш. На зміну їм прийшли Ассирія та Вавилон. Одним з головних шумерських винаходів є клинопис. Урбаністичний спосіб життя, розбудова держави, потреба фіксувати торгівельні контакти покликали до життя писемність. Винайдена бл. 3500 р. до н.е., шумерська писемність була запозичена вавилонянами і поширена по всій Південно-Західній Азії.

Великого розвитку набула освіта. Основну масу освітніх закладів склали платні світські школи, але існували й вищі школи для підготовки еліти – жерців, вчителів тощо.

Поширені були бібліотеки, розвивалася література. Визначними пам'ятками є «Епос про Гільгамеша», релігійно-філософський твір «Діалограба і пана про сенс життя», «Поема про страждаючого праведника».

Складна соціальна структура та специфічний тип господарювання вимагали наукових знань з багатьох галузей. Саме у Месопотамії була створена перша у світі писана збірка законів, запроваджена царем Хаммурапі (1792-1749 рр.). Розвивалися математика, астрономія, медицина, з'являлися перші фармацевтичні трактати.

Ідея загробного життя була поширена слабо. Релігія служила царській владі. Тому жерці були звичайними чиновниками. На чолі пантеону богів стояли Ану, Енліль та Еа – боги неба, землі та води. Верховним богом був Бел-Мардук, що протиставляється богині хаосу Тіамат. Поширення в ассирійсько-вавілонську добу набули культу Іштар – богині родючості, чий образ походить з первісних вірувань, вшанування материнства. Як втілення матері-природи, Іштар поєднувала життя та смерть, тому водночас була й богинею війни.

Для архітектури властиві були палацове будівництво, зіккурати (ступінчасті піраміди). Надзвичайної майстерності досягли рельєфи, яскравий зразок – сцена полювання на левів з палацу Ашшурбаніпала. Месопотамські митці використовували червоний, блакитний, рудий, зелений кольори. Популярним сюжетом було зображення людинолевів та людинобиків. Краси і досконалості набула скульптура.

Давня Палестина. У 1030 році до н.е. по обидві сторони р.Йордан складається Ізраїльське царство, найбільший розквіт якого припадає на царювання Саула, Давида та Соломона. У 930 р. до н.е. воно розпадається. Північна частина стала називатися Ізраїлем, південна – Іудеєю. Обидва царства пережили низку завоювань – асирійцями, греками та римлянами. Після завоювання асирійцями Ізраїльського царства назва Іудея поширилася на всю місцевість. За римських часів ця територія входила до імперії під назвою «Провінція Іудея».

Головним внеском Іудеї до світової культурної спадщини стали:

- релігійні тексти, що лягли в основу Старого заповіту, що представляють собою цікавий синтез історичного матеріалу, звичаєвого права, переплетіння іудейських та вавилонських міфів;
- релігійні тексти, що лягли в основу Нового заповіту, як специфічний варіант філософського трактату, виражений у повчаннях та притчевій формі;
- Іудея стала місцем народження найбільшої релігії – християнства.

Єгипет. Періодизація історії Єгипту являє зміну епох Давнього Раннього Царства (бл. 3100-2549 рр. до н.е.), Давнього царства (бл. 2649-2150 рр. до н.е.), Середнього царства (бл. 2040-1640 рр. до н.е.), Новогоцарства (бл. 1552-1069 рр. до н.е.) і Пізнього періоду (бл. 332-30 рр. н.е.). Основою суспільного ладу була поливна система землеробства,

постійна боротьба з наступом пустель. По суті Єгипетське царство було вузькою смужкою вздовж життєдайної річки Ніл.

Адміністративно Єгипет був поділений на номи, кожному були властиві свої боги, походження яких пов'язане з первісними віруваннями, зокрема, обожненням тварин – крокодила, кішки, птахів, левів тощо. Були й загальноєгипетські божества: Ра – бог Сонця, Хапі – божество Нілу, Геб —землі. За Стародавнього царства поширився культ бога підземного царства Осіріса.

Основна риса світогляду єгиптянина – вірування у потойбічне життя. Останнє було продовженням земного, що сприяло поширенню муміфікування. Культ смерті зробив найвпливовішою верствою жерців, найвизначнішими пам'ятками – піраміди, поховальні споруди фараонів, одним з головних літературних творів – Книгу мертвих (збірка релігійних текстів, які допомагали небіжчику віднайти добробут у підземному світі).

Влада фараона, його особа обожествлялася, але поступалася жерцям за морально-ідеологічним впливом на суспільство. Певною мірою фараон та жерці знаходилися у стані прихованого протистояння.

Розвиток писемності позначився появою ієрогліфічного письма. Воно склалося ще у Ранньому царстві і практично без змін збереглося до III ст. н.е. Знання цього складного мистецтва привело до появи окремого шанованого стану – писців. Освіта дуже цінувалася. Широко розвивалася література, як світська, так і духовна. Популярними жанрами були казки, повчання, описи далеких мандрівок, світська та релігійно-філософська поезія. Одним зі зразків белетристичного жанру є «Розповідь Сінухета».

У науці найбільший внесок єгиптяни зробили до розвитку медицини. Муміфікування вимагало глибоких знань анатомії, фармакології. Вони мали медичні довідники та користувалися хірургічними інструментами. Також добре розвиненими були математика та астрономія.

В живописі та скульптурі мистецтво Єгипту користувалося системою канонів, які були тісно пов'язані з соціальною стратифікацією. Соціальний стан передавали розміром фігури.

Другою важливою рисою була фронтальність та геометрична статичність зображень. Чоловічі тілі зображалися червонокоричневим кольором, жіночі – у більш світлих тонах.

Архітектура Єгипту – це монументальні храмові споруди та піраміди. Найбільш відомі піраміди в Гізі, зокрема Хеопса і Хефрена. Архітектура храмів найбільший розвиток отримала за часів Нового царства. Водночас

ищої точки розвитку досягає мистецтво скульптури. Всесвітньо відомими творіннями цього періоду є скульптурні портрети Аменхотепа IV та його дружини Нефертіті. Високою художньою якістю та яскравою кольоровою гамою вирізнялися ілюстрації на папірусі.

Культура стародавньої Індії. Історичні обставини, що сформували обличчя давньоіндійської культури, мали суттєві відмінності. Економіка та соціальна структура тривалий час були незмінними. Протягом тисячоліть Індія складалася з самостійних князівств і не була централізованою.

Індська (хараппська) цивілізація – одна з найдавніших. Вона розвивалася у долині Інду у XXIII-XIX ст. до н.е. Найвідоміші її міста – Хараппа та Мохенджо-Даро. Це була розвинена культура, що використовувала іригаційне землеробство та мала традиції монументального цегляного

будівництва. Вміли обробляти залізо та бронзу. У досліджених містах віднайдені рештки водогонів і чи не перша в світі каналізація. Писемність індської цивілізації досі не дешифрована.

На зміну цій цивілізації прийшла культура індоаріїв, або ж ведична (за назвою релігійних текстів – Вед). Цей період простягався до V ст. до н.е. Йому не властивий поділ на касты. У віруваннях – слабкі уявлення про потойбічне життя. Боги ділилися на групи – асури й деви, злі й добрі.

У брахманський період – з I тис. до н.е. – починають складатися основи кастового устрою. Вони приходять разом з вірою у нового бога – Брахму. З'являється вчення про перевтілення душі – реінкарнацію.

Криза брахманізму приводить до появи опозиційного вчення – буддизму, що відмовлявся від поклоніння брахманам та священним Ведам та шукав власного шляху – через філософію та перетворення свідомості. Ведична та буддистська релігії тривалий час співіснували. Персидські війни та завоювання Олександра Македонського ввели до індійського культурного полотна деякі елліністичні елементи. Наприкінці I тис. н.е. внаслідок мусульманської анексії поширюється іслам.

Особливістю індійської культури є розвиток усного оповідання. Так склалися два найвеличніших епоси – «Махабхарата» та «Рамаєна».

Окремо слід виділити мистецтво танцю. Вже з I ст. н.е. в Індії було започатковано кілька шкіл. Танець був втіленою поезією, сповнений виразної символіки та мови жестів. В жодній культурі мистецтву танцю не надавалося такого значення. Поклоніння танцю знайшло віддзеркалення в інших видах мистецтва, зокрема скульптурі.

Відлік традиціям храмового будівництва починається з правління династії Ашокі зведенням буддистських храмів, прикрашених капітелями, та продовжується в епоху Гуптів, яка, фактично, була піком розквіту мистецтва стародавньої Індії.

Культура Стародавнього Китаю. Як й інші традиційні суспільства, соціальна структура та державні традиції Китаю були продиктовані типом господарювання. Система іригаційного землеробства, або ж розроблена Китаєм технологія вирощування заливного рису, потребувала стабільності та організованості, яку могла забезпечити лише держава.

Перші поселення землеробів датуються V тис. до н.е. Писемність з'явилася близько II тис. до н.е. та швидко набула високого розвитку, про що

свідчить архів пам'яток. Окреме місце займають історіографічні документи, присвячені династіям. З XXII ст. до н.е. правлінням напівміфічної династії Ся встановлюється імператорська влада.

Головною відмінністю Китаю від решти традиційних суспільств була висока соціальна мобільність. Людина з найнижчих верств нарівні із знаттю могла претендувати на посаду у чиновницькому апараті. Перепусткою нагору було знання. Проводився конкурс, в якому претенденти мали скласти іспит на знання історії, літератури, філософії, віршування. Саме ці обставини з плином часу сформували у світогляді китайського суспільства культ вчителя, мудрого наставника.

Тому закономірною була поява на тлі багатого пантеону богів конфуціанства. Нова релігія органічно вжилася у складну міфологічну систему попередніх вірувань, центральне місце у якій посідали постаті Неба та Землі, у поєднанні яких і народилося усе розмаїття життя.

Конфуцій (552-479 р. до н.е.) не надавав великої ролі роздумам про сенс життя та таємниці природи. У релігії він вбачав спосіб впорядкування суспільства, побудови розумного державного устрою. Імператор був батьком країни, втіленням справедливості, моральним авторитетом, його підлеглі – слухняними синами, ідеальними громадянами. Тому тривалий час конфуціанство суміщувало функції релігії та державної ідеології. Головною книгою конфуціанства є «Лунь Юй» («Судження та бесіди»), яка була написана учнями Конфуція та містила принципи: мудрість, гуманність, вірність, вшанування старших та мужність.

На противагу раціональному, державницькому спрямуванню конфуціанства з'являється така релігія як даосизм. Засновником її був Лаоцзи, вчення якого викладено у «Дао-де-цзин» – «Книга про дао». Даосизм спрямований на досягнення безсмертя через духовне очищення. Він став релігією широких верств, для нього властиве храмове будівництво, поява священнослужителів та святих книг. Ще однією поширеною релігією стала китайська форма буддизму, дзен-буддизм.

Якщо в Індії особливе місце посідає мистецтво танцю, то для Китаю

такою характерною рисою були церемоніали, жорстке дотримання яких ілюструвало непорушність його соціального устрою і традицій.

Мистецтво Китаю багате та різноманітне. Серед специфічних форм слід назвати виокремлення каліграфії в окремий вид образотворчого мистецтва,

високу техніку пейзажу та розвиток класичної китайської поезії, внесок якої у світову літературну спадщину важко переоцінити.

2. Грецька культура: крито-мікенський, гомерівський, архаїчний, класичний та елліністичний періоди її розвитку

Крито-мікенський період (III тис. – XIII ст. до н.е.) в грецькій історії, подібно до культур Ассирії та Вавилону, був періодом «палацового будівництва». Його центрами був о. Крит, а після ахейського завоювання

—Мікени, які перейняли багаті критські традиції. Крито-мікенський культурний спадок є продуктом ранньоземлеробських цивілізацій, властивих для періоду бронзи. За державним устроєм вони ближче до східних деспотій, проте народжені за інших обставин – сприятливих для сільського господарства кліматичних умов, розвитку морської торгівлі. Сам характер острівної цивілізації стимулює пошук інтенсивних шляхів розвитку, засвоєння нових територій, більшої толерантності до іноземців.

Отже, у плині історії гомерівський період (X-IX ст. до н.е.) зустрічає характерними рисами відкритої грецької культури. На жаль, відомості про цей період є обмеженими. Головними джерелами є археологічні знахідки та тексти «Іліади» та «Одісеї». Але відомо, що саме тоді починається розбудова полісного устрою та засвоєння техніки обробки заліза.

Архаїчний період (VIII-VI ст. до н.е.) – період якісного стрибку, який виокремив грецьку народність з-поміж інших, зумовив її феноменальне випередження у розвитку. Відкритий тип цивілізації дозволив творчо переробити досягнення інших народів, зокрема ассирійців та вавилонян. Ще одним чинником став демократичний устрій полісів, що формував мислення, відмінне від східних деспотій. Так з'являється натурфілософія, особливість якої у намаганні створити систему знань, засновану на розумі та логіці, у якій порядок Всесвіту залежний не від Бога, а природних законів. Натурфілософія, отже, започаткувала новий підхід до розв'язання наукових проблем. Якщо у традиційних суспільствах наука носить здебільшого прикладний характер, то постулати натурфілософії звертали увагу на розробку теорії, осягнення суті речей, виведення універсальних закономірностей. Пантеон богів вирізнявся антропоморфізмом, вони вбирали риси ідеальної людини – безсмертя, вічну молодість, красу, їх ієрархія віддзеркалювала соціальну будову суспільства.

У IX-VIII ст. виникає алфавітне письмо. Його простота зробила революцію у поширенні грамотності, зробила її досяжною для загалу, викликала бурхливий розвиток літератури. У мистецтві закладались базові канони. У архітектурі – це початок активного будівництва храмових та суспільних споруд, створення різновидів ордерів. Скульптури ще не вирізняються пропорційністю і носять типізований характер. Розвивається вазопис, зокрема чорнофігурний стиль.

Класичний період (V-IV ст. до н.е.) – розквіт давньогрецької культури, що гармонійно відображається у всіх сферах. Для світової культури це період створення еталонів, на які спирається історія європейської культури до сьогодні. В першу чергу це розвиток філософсько-естетичної думки, стрімка поява нових вчень та шкіл. З численних імен можна назвати Демокріта, Сократа, Платона, Аристотеля. Це час відкриттів у військовій, політичній науках, ораторському мистецтві, точних науках. У скульптурі панує анатомічна досконалість, гармонія тілесної і духовної краси – серед зображень домінують атлети, міфічні герої, сповнені пластики та емоційності. Зразком патетичної героїки був Галікарнаський мавзолей. Ще одним вагомим внеском цієї доби є становлення класичного театру і двох його жанрів – трагедії та комедії.

У елліністичний період внаслідок завоювань Олександра Македонського постала величезна полікультурна держава. Це була доба кризи полісного устрою та привнесення у грецьку культуру елементів східних деспотій. Для архітектури це розквіт світських споруд. У скульптурі чуттєвість та гармонія змінюються монументальністю та величчю. Характерними для періоду були космополітизм, індивідуалізм, гармонійне об'єднання націй та культур, в якому грецька культура панувала не через військову силу, а власну прогресивність, культурну і духовну перевагу.

3. Культура Давнього Риму: етруски, царський, республіканський, імператорський періоди.

Перші поселення етрусків датуються VIII ст. до н.е. Утворена ними міська землеробська цивілізація базувалася на владі аристократії. Її культурне підґрунтя лягло в основу майбутньої культури класичного Риму. Особливість розвитку культури етрусків полягає у масовому запозиченні з грецької культурної бази з привнесенням елементу традиційних вірувань. Так, етруски адаптували під власну мову грецький алфавіт, використовували

зразки вазопису, грецьке прямокутне планування та колонаду у архітектурі храмових споруд. Серед елементів власне етрусської культури слід зазначити більший інтерес до потойбічного життя, містицизму, волхвування, особливий тип планування житла з внутрішнім світловим двором – атриумом, започаткування гладіаторських боїв.

Царський період починається з 753 р. до н.е. (за Марком Терентієм Вароном – дата заснування Риму). Рада старійшин – сенат – обирала царя, який головував у сенаті, виконував сакральні функції та керував ополченням. Близько VI ст. до н.е. етруски оволоділи Римом. Цьому періоду властива еволюція від анімалістичних вірувань до пантеону з 12 богів, що був аналогом пантеону грецького. Продовжували існувати й хатні культури. Сформувався прошарок жерців – понтифіків, які, однак, окремою верствою не стали. Невдовзі етрусська культура, пройшовши пік могутності, поступається місцем іншим.

У 510 р. до н.е. сенат скасовує посаду царя. Починається республіканський період, владарювання олігархічної верхівки. У релігії домінує культ предків. Основою політичного життя стає делегування прав громадян нижчих станів, «клієнтів», знатній особі – «патрону», наслідком чого стало ще більше зростання влади патриціїв. З поширенням влади Риму на Середземномор'я починається друга хвиля інкорпорації грецького елемента. Для нього властива латинізація грецьких термінів, поширення серед знаті моди на грецьке мистецтво та канони освіти, використання у архітектурі грецьких ордерів у поєднанні з римським прагненням розкошу та пишності. Водночас у скульптурі в поєднанні з анатомічною досконалістю грецьких еталонів з'являється реалістичність. Римська скульптура не уникає відображення вад зовнішності.

Імператорський період починається з правління Октавіана Августа, який домігся одноосібної влади у 29 р. до н.е., і завершується падінням Риму у 476 р. н.е. внаслідок набігів варварів. Ця доба віддзеркалила завойовницькі амбіції Риму, велич світової імперії. Її рисами були обожнення імператора, поєднання римських технологій та багатства місцевих ресурсів, грандіозність споруд у поєднанні з інноваціями на кшталт бетону, що полегшив будівництво склепінь, побудова акведуків, доріг, мостів, гаваней. Поряд з реалістичним стилем у скульптурі виникає жанр офіційного портрету, покликаний не відтворити зовнішність людини, а втілити велич імператорської влади – тенденція, запозичена пізніше європейським придворним живописом. Кінні статуї імператорів та тріумфальні арки, як засвідчення перемог Риму,

поширення римських зразків містобудування у провінціях та впливу римської культури на традиції місцевих народів – військові здобутки імперії змінили обличчя Європи, домінація культури – закріпила ці зміни та визначила вектори майбутнього розвитку. Для пізнього Риму властиве злиття християнських вірувань та традиційних культів. Вплив християнства приніс до імперії віротерпимість та відхід від реалізму у бік символіки.

Для літератури та науки так само характерне засвоєння досягнень грецької культури, їх творче опрацювання та збудування на цьому власних жанрів та течій. У науці раціоналізм втілюється в аналізі та систематизації. Цим вирізняються в медицині праці Клавдія Галена, у історичній науці – Тіта Лівія, Корнелія Тацита. Та найяскравішим творінням була «Природнича історія» Плінія Старшого, що поєднує знання з астрономії, фізики, математики, антропології тощо. У філософії поширювалися епікурейство, що вписувалося у картину матеріалістичного світогляду, стоїцизм, звернення до етики та моральних цінностей.

У імператорському періоді піку сягає римська поезія. Твори Публія Вергілія Марона, Квінта Горація Флакка, Публія Овідія Назона є суто римським внеском до світової спадщини, власним архетипом поезії, що слугував дороговказом для епохи Відродження.

Таким чином, вплив античної спадщини – культури Греції та Риму – визначив характер майбутньої західноєвропейської цивілізації, виконав роль системи еталонів у всіх сферах життя.